

Recensioner

Material för liturgisk försöksverksamhet

1968 års kyrkohandbokskommitté har givit ut ett litet häfte med material för den nu vederbörligen tillåtna liturgiska försöksverksamheten i Svenska kyrkan. Den presenterar förslag till olika former för högmässans inledning, till ordningen fr. o. m. evangeliet t. o. m. offertoriet, till distributionen, till den musikaliska utformningen, till mässa firad "mot folket" samt till ordning för veckomässa. (Material för försöksverksamheten 1. Håkan Ohlssons förlag, Lund, 1969. Pris 2:50.)

Jag ska nu inte lägga upp en diskussion om de liturgiska principerna bakom detta häfte utan bara leverera ett alldeles subjektivt tyckande om det. Vad som gläder mig (när jag blundar för paragrafsslet här och där) är den uppenbara strävan kommittén visar att göra de gudstjänstliga uttrycksmedlen renare och bättre fungerande. Dit räknar jag försöken att göra introitus värt sitt namn, flyttningen av trosbekännelsen till efter predikan, bruket av jäst bröd, försöken att åstadkomma ett offertorium i handling, upptagandet av det anglikanska obrutna duklaget och tanken att skapa en enklare veckomässeordning.

Till det jag känt som ett sannskyldigt evangelium hör orden om organistens insats: "Knapphet och koncentration är här (dvs. i preludierna) lösenordet likaväl som för allt annat i mässan! En skick-

lig organist känner man igen på hans preludier...". "Den bästa ledningen av församlingssången sker genom kören, och orgelns uppgift bör snarare vara att ackompanjera där det behövs än att 'leda'..." Överhuvud taget gör avsnittet om kyrkomusiken ett mer energiskt och målmedvetet intryck än övriga. Det är också där som de verkligt nya liturgiska försöken (med nya mässtexter) slinker in.

Annat har jag tyckt sämre om. Jag finner sålunda de funderingar litet klumpiga som man har om hur man skall bära sig åt när prästen har en bra bit att gå från altaret, där han antas ha läst evangeliet, och till predikstolen, där han skall predika. Att ha som främsta skäl för en predikstolpsalm att det inte skall vara tyst när pastorn är ute och går tycker jag är svagt. Vad gör det om det är tyst? Eller varför inte läsa evangeliet från predikstolen?

Likaså är jag litet reserverad mot växelläsningen av syndabekännelsen: den verkar styltig på mig. Jag tror att en bön i korus fungerar bättre: församlingen får mycket snart in en naturlig rytm, förutsatt att prästen kan hålla sin deklamationsiver i styr.

Veckomässan har fått en kort och precis avlösning: "tag emot dina synders förlåtelse i Guds, Faderns och Sonens och den Helige Andes namn". (Låt oss

inte diskutera om villkorlig och ovillkorlig avlösning just nu.) Av någon anledning tar man sig före att garnera detta precisa evangelium litet grand, och gör det med ett Luthercitat, ”där syndernas förlåtelse är, där är ock liv och salighet”. På mig gör detta just intryck av garnering, och en onödig sådan.

Andra detaljer: den föreslagna bönen över kollekten tycker jag inte tål en närmare funderare (”tröst” genom kollekten?). Ta hellre 1 Krön. 29:12 a, 14. Och i veckomässans ritual har man enligt mitt förmenande brutit mot den liturgiska regeln *ne bis idem* genom att lägga ett Laudamus inlett av versiklar till tacksägelsebönen efter avlösningen. Man hade också vunnit i koncentration om man utelämnat Credo i veckomässan. Slutligen: varför inte också försöka med en stående kommunion i stil med den som numera de romerska katolikerna praktiserar?

Inledningen till häftet talar om att man nu arbetar inom ramen för den nuvarande, traditionella uppbyggnaden av mässan. Först senare skall man börja med nyare former. Som jag ser det rör

följande desiderata inte de nya formerna utan den traditionella uppbyggnaden, och de bör alltså framföras nu och inte senare. 1. Inför en tredje textläsning, tagen från Gamla testamentet. Argument är väl överflödiga? 2. Våga ändra på det vi på ett egendomligt negativt sätt övertagit från senmedeltiden, nämligen på avsnittet Sanctus – Agnus Dei. Låt oss m. a. o. få en ordentlig, klart uppbyggd evkaristibön. De nya romersk-katolska canonbönerna är värda att begrundas. Om någon känner ursvensk katolikerskräck vakna av detta tal, kanske han kan lugnas av att åtminstone de amerikanska lutheranerna har en evkaristibön som är något i stil med mitt desideratum. 3. Öppna de ekumeniska fönstren. De svenska romerska katolikerna har säkert mycket man kan använda i Svenska kyrkan (och vice versa). Likaså de frikyrkliga. Båda dessa grupper har ju dessutom former för predikogudstjänsten som man har all anledning att ta på allvar när dess former ska prövas.

Lars Hartman

Från folkmassa till folkmässa

Långt innan vi fick liturgiska experimentförsamlingar i Svenska kyrkan hade vi centraler, där saker och ting hände. Stimulerande, förargande, förnyande allt efter vår personliga reaktion. Till dessa centra hörde utan tvekan S:t Jakobs församling i Stockholm. I motsats till andra glesbygder steg här den liturgiska temperaturen i takt med avfolkningen. Den kyrkan blev hemvist för betydligt fler än de som var bofasta ett stenkast från NK eller Enskilda Banken. I S:t Jakob var gudstjänsten en fest, men inte för festens egen skull utan för Guds skull, för evangeliets skull, för människornas skull – och i någon mån för *Evert Palmers* skull, kyrkoherden i S:t Jakob. Nu några och sjuttio år gammal har Evert Palmer gett oss sina idéer och erfarenheter, varvade med flitig läsning av praktiskt taget allt inom den liturgiska förnyelsebranschen, i en bok som han kallar *Från prästmässa till folkmässa*. (Verbum, Stockholm, 1969, pris 21:–).

Det kan vara intressant att lite grann sammanställa det som skedde i S:t Jakob i Stockholm på 1950-talet med Evert Palmer som främsta drivkraft med det som sker nu i Uppsala Domkyrka på 1970-talet med *Martin Lönnebo* som inspiratör. (Beklagligtvis tvingas jag i det följande att bortse från de eminent dugliga och skapande kyrkomusikaliska krafter, som fanns med resp. finns med i bägge dessa

kyrkor. Särskilt beklagligt är detta eftersom just dessa krafter, kyrkomusiker och hängivna körer, i högsta grad medverkar till en skapande liturgisk miljö och atmosfär). För tydlighetens skull bör det sägas att denna jämförelse ingalunda bygger på en fullständig fältstudie utan endast utgör en snabb sammanställning av några huvudtankar i *Från prästmässa till folkmässa* med några motsvarande bärande idéer hos Martin Lönnebo, redovisade i en proseminarieuppsats i praktisk teologi i febr. 1970, framlagd av Stieg Berggren, Sixten Klemetz och Anders Lindström.

Hos Palmer finns nu många typiska drag hos den svenska högkyrklighet, som satt i högsätet under 40- och 50-talen, men i en mer folklig och storstadsmässig upplaga på en gång. Högmässan har återupptäckts som bibliskt drama och som dialog och detta leder till allas medverkan i det stora kristna mysteriet (s. 27). Därför understryks de visuella och rollhandlande momenten i gudstjänsten. Det förklaras "att folkkyrkan måste bäras upp av det gudstjänstfirande folket". Stor omsorg ägnar Palmer åt att tänka ut och ge exempel på lekfolkets aktivisering i gudstjänsten. Den får i hans utformning en prägel av rörligt, festligt kyrkospel med många agerande. Prästens roll framträder här rätt mycket som "själv spelande regissör". Det förklaras att man be-

höver grupper insprängda i församlingen, som aktivt inspirerar och stimulerar, liturgiska aktionsgrupper. Dessa behöver också övas, ungefär som kyrkokörer övas. Regiarbetet före gudstjänstens tenderar att bli tämligen omfattande: "Prästen, presidiet och kyrkomusikern måste alltså skaffa sig en rad av medhjälpare. Dessa måste undervisas och övas i högmässans utförande som folkgudstjänst". Här kan det vara lämpligt att stanna upp för lite kritisk eftertanke.

Ligger det inte en verklig motsägelse i tanken på att "öva" aktionsgrupper inför något som principiellt skall vara "folk-gudstjänst"? Visst vill Palmer rörlighet, frihet från detaljanvisningar och visst vill han, helhjärtat, göra många aktiva. Men förblir inte grundsynen ändå till sist prästerligt tänkt? Hur skall "vi" göra "dom" aktiva? Hur skall folk "lära sig" folk-gudstjänst? Principiellt stannar man på "kom-strukturens" linje: välkommen till gudstjänsten! En djupare och radikalare begründning av gudstjänsten mitt i en sekulär miljö och gudstjänsten som sändning till denna miljö, liksom gudstjänsten som präglad av, mera direkt och spontant, av nutida miljö och tankeform, möter vi trots allt inte i Palmers Folkmässa. Typiskt är här att han anser att vi bör sjunga kollektbönerna – i stället för att radikalt nygestalta dessa språkligt och innehållsligt ofta svårt påfrestande monument över gångna tiders omständliga och indirekta umgänge med Gud.

En annan svaghet, som gäller mycket av äldre högkyrklighet, är dess vurm för det rituellt visuella och det aktiva draget, utan närmare motivering. Gudstjänsten

förnyas i verkligheten rätt mycket på ytan, om endast det sker att vissa personer får bära dräkter eller föremål eller läsa texter eller om folk ser på nära håll vad prästen "gör" i mässan. Även den nu mycket populära idén om "circumstantes" d. v. s. gudstjänstdeltagarna i ringform runt altaret behöver en kritisk belysning. Det avgörande i Guds hus är väl ändå inte att "vi" träffas eller att "vi" gör något – utan relationen till levande Gud och genom levande Gud till varandra. Finns det möjligen ett samband mellan den uttunnade, personliga gudsupplevelsen och den tilltagande betoningen av det mänskliga kollektivet på heligt rum? Om ingen symbol längre får beteckna helighet, avskildhet, distans utan allt närhet och mänsklighet finns inte risken att Gud blir, utan att vi märker det, det mänskliga kollektivet, surrogatguden? Frågan riktas inte här egentligen till Palmer utan, avsiktligt utmanande utformad, till de experimentglada av en yngre generation. Lönnebo är medveten om denna problematik, då han betonar, att vi i nutiden behöver orientera oss bort från det hovsvassande i vår liturgi (och i värsta fall i vår Kristus-bild) längs två helt skilda linjer: betonandet av Kristi radikala mänsklighet, enkelhet och broderskap med de olärda och konstlösa å ena sidan och å andra sidan Kristi kosmiska gudomlighet, vars armar sträcker sig genom alla himlar. Utifrån dessa frågor behövs ett radikalt nytänkande och nyskapande, där troligen, i instämmande med Lönnebos uppfattning, vi måste räkna med många gudstjänsttyper och -linjer. Och då har utvecklingen ev. redan gått förbi Palmers idealsyn av alla grupper i "för-

samlingen" (underförstått den folkkyrkliga territorialförsamlingen) samlade inom en enda högmässa, där folket är aktivt och får verklig inspiration och gemenskapsupplevelse samtidigt. Men Palmer ger verkligen prov på en levande kärlek till gudstjänsten, en föredömlig inläsning även av aktuella synpunkter och en verklig satsning på en utveckling från gångna tiders folkmassa i kyrkan till en folkmässa med "välplanerad spontanitet" där prästen-regissören klädsamt och mjukt sugts in i gruppaktionen men aldrig släpper sitt nedärvda ledarskap.

Problemet med en framtida folkmässa är också ledmotiv för Martin Lönnebo, som dock förefaller mig att ha rent teologiskt nått djupare än den vittbeläste, men något eklektiske Evert Palmer. Lönnebo framhåller, att äkta, levande och fungerande kristen gudstjänst är inkarnerad i nuet. Den oföränderliga uppenbarelse måste därvid taga den föränderliga människans form. Och just människans behov, belysta av hela det klassiska dogmat står i centrum. Ty nu vägleder oss inte konserveringsprincipen "det som nu är, är det bästa", inte heller nyhetsprincipen "det nyaste är det bästa" inte heller restaureringsprincipen "det äldsta är det bästa" utan pastoralprincipen "det mest pastorala är det bästa". Och då måste man uppmärksamma, vid sidan av de tidlösa, existentiella behoven, de tidsbundna som påverkar eller bör påverka gudstjänstens utformning. Sådana behov återfinns Lönnebo i aktuella nyckelord som: individualisering – ordtrötthet – trötthet – okunnighet – tvivel – humanisering – demokratisering – effektivisering – meningslöshet – ärlig-

het. En av konsekvenserna av denna pastorala inriktning av den liturgiska förnyelsen uttrycks så här: Vi behöver mycket fantasi i framtiden för att skapa naturlig andlig motion i gudstjänsten – och ro för de motionströtta.

Motiveringen för folkmässan griper tillbaka på de kristologiska ledmotiv som har anförts: Kristus vår enkle broder, sann människa, tillika Gud av Gud, ljus av ljus. Tillsammans kommer de att ersätta den hovliturgi, vi nu delvis har i vår högmässa ("värdes nådeligen höra oss") med gemenskapen kring husfaderns bord eller, med ett annat uttryck, ett dukat bord för storfamiljen. Så har nattvarden från en numera övergiven utformning som *begravningsmiddag* (bot – förkrosselse – förlåtelse, i äldre tradition) gått till *högtidsbankett* för att nu gå vidare i riktning mot *familjemåltid*. "Pilgrimsfolket, fredsfolket, firar sin gemensamma måltid vid det enklare bordet. Men det väsentliga är att samtidens meningsfråga har blivit jämställd med den historiska. Tidens behov just nu bör påverka nattvarden utformning just nu." Ty "utformandet av mässan är tillämpad själavård".

Gudstjänsten är säkerligen i behov av många nyansatser. Regianvisningar till ett förnyat, engagerande drama. Konstnärliga och djupgående nyskapelser inom symbolbildningen, som berör djupet av människovarat och som ges fullödiga, slitstarka estetiska uttryck. Musikaliska nyskapelser med fler instrument och körgrupper i aktion. Möjligen varsamt inbyggda möjligheter till audiovisuella inslag även i predikan. Språklig förnyelse med äkthet och närhet och andligt djup

som riktmärken. Men säkert blir allt detta relativt förgäves om vi inte lyckas att ge naturliga och äkta svar på de grundläggande frågorna: Varför skall vi alls dras in i gudstjänst, varför skall vi som lever i en global och högteknisk tid finna

djupen i kosmos, problemen med nästan och nycklarna till vårt eget väsen just inför Guds ansikte, i Guds hus, bland Guds folk?

Per-Olof Lundberg

Kyrkobyggnad och gudstjänstliv

Klaus Gamber: *Domus ecclesiae*. Die ältesten Kirchenbauten Aquilejas sowie im Alpen- und Donaugebiet bis zum Beginn des 5 Jh. liturgiegeschichtlich untersucht. (Studia Patristica et Liturgica 2. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1968.)

Sin titel till trots har Gammers senaste bok, *Domus ecclesiae*, mycket litet att göra med Axel Rappes bekanta prästmötesavhandling. De kyrkorum som han är intresserad av härrör från den äldsta kristna tiden. Han anser f. ö. att själva uttrycket *domus ecclesiae* refererar till ett särskilt slag av kyrkobyggnad, som är inrymd i ett vanligt hus. Huskyrkor av skiftande typ känner vi från Dura-Europos och Rom. Dem som Gamber sysslar med ligger emellertid inom ett annat område, som sträcker sig från Adriatiska havets kust upp mot Österrike och Schweiz, ev. ända bort till Trier. Inom detta område har man funnit några av de äldsta och intressantaste kyrkobyggnader vi känner till.

Gamber ger en mycket god och välillustrerad framställning av de arkeologiska fynden.

Den adriatiska kyrkotypen (om man får kalla den så, fastän en stor del av fynden kommer längre norr i från, särskilt från floden Draus dalgång i Kärnten) har vissa bestämda karakteristika, som skiljer den från andra gammalkristna kyr-

kor. Kyrkorna är rektangulära och saknar absid, men har däremot en inre, halvcirkelformad bänk, som man vanligen har tänkt sig varit avsedd för presbyterna. Ett annat egendomligt särdrag är att kyrkorna ofta uppträder parvis och är förbundna med en hall. Det bäst kända exemplet är dubbelkyrkan i Aquileja, men liknande anläggningar har hittats bl. a. längs Drau och så långt bort som i Budapest. Ev. är den äldsta konstantinska dubbelkyrkan i Trier en utlöpare av samma tradition.

Vad dessa två kyrkorum bredvid varandra kan ha fyllt för funktion är inte alldeles klart. Man har tänkt sig att den ena skulle ha använts för vinterbruk eller för martyrkult. Den senare hypotesen, som Dyggve presenterade i sin *History of Salonitan Christianity* har Gamber inte observerat. Annars förefaller Gammers egen lösning nog vara den mest sannolika. Han menar i anslutning till Nussbaum, att den ena kyrkan bör ha använts för ordets gudstjänst och den andra för nattvardsfirandet, från vilket katekumenterna var uteslutna. En praxis av detta slag tycks ha förekommit i Nordafrika att döma av ett ställe hos Augustinus. De adriatiska kyrkorna, som härstammar från 300-talet och senare århundraden, tycks alltså vara av en mycket ålderdomlig typ från förkonstantinsk tid, då katekumenatet alltjämt spelade en viktig roll.

Gamber menar nu att det andra karaktäristiska draget, den halvcirkelformade bänken, också är ett urgammalt element som bevarats just här. Enligt honom är det nämligen inte frågan om en presbyterbänk; den fyller ibland upp halva kyrkorummets, och tolkningen av den som klerusbänk skulle förutsätta ett orimligt stort prästerskap i dessa små huskyrkor. Han menar i stället, att man på dessa håll alltså har bevarat bruket att samlas kring ett bord vid nattvardsfirandet, inte liggande som vid den första nattvarden utan av praktiska skäl sittande kring bordet.

Förf. ser sin tes bekräftad av det faktum, att man under senare år har funnit ett rätt stort antal gammalkristna altaren, som inte är rektangulära utan halvrunda ("sigmaformade" är det tekniska uttrycket) och som i sin form återger en vanlig typ av det antika matbordet. Sådana altarskivor är kända bl. a. från Egypten och Grekland, däremot inte från det adriatiska området, vilket är en av Gamber's många svaga punkter. Sådana kan givetvis ha funnits här men kan ha varit av trä och förstörts. Värre är det, att de bevarade sigmaborden är relativt små och inte kan ha fyllt ut det väldiga bänkutrymme som de adriatiska kyrkorna har. Med någotsånär normalt matbordsavstånd från sittbänken bör t. ex. kyrkan i Zillis ha haft ett sigmabord om 4 x 5 meter, en jättemöbel vars existens inte förefaller sannolik.

I anslutning till Nussbaum och Wessel påpekar Gamber att de äldsta bilderna av nattvardens instiftelse återger Jesus och lärjungarna liggande just kring ett bord av sigmatyp (el. i några fall av cir-

kelrund form), vilket sannolikt återger ett liturgiskt bruk från äldsta tid. Jesu plats är närmast till vänster från åskådaren sett, vilket troligen motsvarar celebrantens ursprungliga plats. Det är givetvis möjligt att sigmabord och tillhörande placering av celebranten vid norra sidan av altaret kan ha kvarlevat i det adriatiska området, men några *bevis* för detta har Gamber i varje fall inte åstadkommit.

Gamber är emellertid ute i ett vidare syfte än att klarlägga den liturgiska traditionen mellan Adriatiska havet och Alperna. Han tar tillfället i akt att försöka belysa utvecklingen från Nya Testaments intima måltidsgemenskap till 300-talets liturgiska mysterium. Här vandrar han i gamla bekanta spår från århundradets äldre protestantiska historieforskning men utan att berika diskussionen i någon högre grad. Hans bok får väl delvis ses som ett inlägg i den pågående katolska liturgidebatten och är ett intressant exempel på hur vetenskapliga teser, som delvis är överspelade inom protestantismen, upptäcks som nyheter på katolskt håll.

Förf. menar att det gamla bruket att förena eucharisti och agape skall ha levat kvar i Egypten under lång tid och därifrån influerat det Adriatiska området. Beträffande egyptiskt område hänvisar han till kyrkohistorikerna Sokrates och Sozomenos, som båda uppger att vissa egyptier firade nattvarden på lördagskvällen i stället för på söndagen och gjorde detta efter att ha intagit en måltid. Tidpunkten för gudstjänsten behöver vi här inte syssla med: sannolikt ansåg egyptierna i fråga, att söndagen liksom den judiska sabbaten inbröt kvällen innan. Att det här

skulle vara frågan om en agape är där-
emot långt ifrån säkert. Meningen kan
också tolkas så att egyptierna gick till
nattvarden efter att ha ätit middag, dvs.
utan att iakttä de på andra håll brukliga
fasteföreskrifterna.

Denna i och för sig vaga uppgift
kopplar Gamber nu samman med ett ut-
talande från en provinsialsynod i Aquile-
ja 381, enligt vilket man i sin kyrko-
ordning följde kyrkan i Alexandria. Att
den stora alexandriska kyrkan vid den-
na tid skulle ha avvikit så starkt från
kristenheten i övrigt i fråga om gudstjäns-
tid och sätt för nattvardsfirande är emel-
lertid otänkbart. De båda nämnda kyrko-
historikerna talar uppenbarligen om sär-
traditioner som förekommit någonstans
på annat håll i Egypten. Sokrates talar om
"alexandrinernas avkomlingar", vilket
är något annat än den alexandriska kyr-
kan i allmänhet.

Bevisen för ett kulturellt sammanhang
mellan Egypten och det adriatiska områ-
det är f. ö. mycket vaga. Gamber kunde
gärna ha observerat W. H. C. Frends upp-
sats (i Mullus 1964), enligt vilken de
grekiska och orientaliska köpmännens
färdvägar gick till just de trakter som
han håller sig till. Vi kan alltså ha att gö-
ra med ett grekiskt eller syriskt inflytan-
de lika väl som ett egyptiskt.

Förf. är annars inte främmande för
paralleller från syriskt område, men ock-
så här är hans resultat mycket diskutab-
la. Han bygger på sin egen rekonstruera-
de version av Didaskalian, där han på
inte helt klara grunder utesluter ett vä-
sentligt parti som sekundärt. Sin text
sammanställer han i sin tur med de ar-
keologiska resterna av en sydsyrisk kyrka

som har ytliga likheter med de båda hal-
larna i Aquileja. I själva verket torde Di-
daskalian återspegla bruket i *norra* Syrien
och motsvara en kyrkotyp, som vi har
ganska många bevarade exempel på. Om
detta finns mängder skrivet av Lassus,
Tchalenko, Davies och Krautheimer, men
Gamber har förbisett hela denna littera-
tur och har tydligen trott sig vara ute på
oplöjd mark. Det är väl den tyske forska-
rens oförmåga att läsa engelska och frans-
ka som har fört honom vilse.

Enligt förf.:s uppfattning var det Kon-
stantins edikt och tillströmningen av hed-
ningar som fick kyrkan att ändra sitt natt-
vardsbruk till det nuvarande. Detta är i
och för sig inte troligt. Om den gamla
uppgiften är riktig, att det före Konstan-
tin bara fanns ett tjugotal kyrkor i Rom,
och om antalet kristna där vid 200-talets
mitt har uppgått till mellan 30.000 och
50.000 (som man beräknat), bör det ha
varit rätt trångt kring bordet redan på
den tiden. Av praktiska skäl måste man
på det flesta håll ha övergett bordsgemen-
skapen i bokstavlig bemärkelse under ett
mycket tidigt stadium. Sigmabordet i den
form vi känner till det tycks ha varit en
formaliserad rest av det gamla bruket
enligt ett mönster som är välbekant från
liturgihistorien. Bordet var för litet för
att tillåta bordsgemenskap men påminde
genom sin form om den på samma sätt
som brödsbrytelsen i den romerska mäs-
san saknar praktisk funktion men erin-
rar om den funktionella brödsbrytelse
som en gång funnits.

Det är åtskilliga punkter som Gamber
lämnar obelysta. Den halvrunda bänken
behöver inte bara ha haft sin uppgift vid
nattvardsfirandet. På katakombmålning-

ar ser man ofta Jesus sitta på en halvrund bänk av denna typ mitt ibland apostlarna och med handen i lärarens gest. Det är den antika scholans halvrund som här har tagits upp av den kristna kyrkan. Kan inte detta också återspegla ett liturgiskt bruk, och kan m. a. o. den halvrunda bänken inte ha haft sin funktion vid ordets gudstjänst? Den kan ha varit exklusiv presbyterbänk eller också gett plats för andra närvarande som man ville hedra eller som helt enkelt behövde sitta.

Det finns ytterligare problem som kan dras in i sammanhanget. Några av de små kapell som Gamber anför kan ha använts för minnesmåltider, refrigerier på de bortgångnas dödsdagar, ett bruk som

är mycket väl känt från Rom. Som bl. a. Dyggve har påvisat, hade de hedniska byggnaderna för liknande ändamål just en halvrund bänk och t. o. m. absid. Hur dessa pusselbitar skall fogas ihop är en sak för sig, men förf. har gjort det för lätt för sig genom att koncentrera sig kring bänken som sittplats vid nattvarden.

Gamber är en utmärkt forskare inom sitt fack. Då han skriver om sitt adriatiska område lyssnar man med stort intresse. Tyvärr har han denna gång visat att han inte bör ge sig ut på alltför långa expeditioner i den liturgiska geografin.

Per Beskow

Musik

Nya grammofonskivor.

Ung kyrkomusik är beteckningen på den samverkan som Riksförbundet Kyrkans Ungdom och Sveriges Kyrkosångsförbund bedriver och som har till huvudsaklig uppgift att verka för och effektivisera arbetet bland barn- och ungdomskörer samt instrumentalgrupper. *Ung kyrkomusik* är också namnet på en LP-skiva (HMV, EMI 061-34018) som distribuerats av denna samarbetsgrupp. Skivan upptar nutida nordisk kyrkomusik av *Karl-Erik Welin, Sven-Eric Johanson, Roland Forsberg, Gunnar Valkare, Harald Andersén och Torsten Nilsson*. Det är frågan om körmusik för barnkörer och ungdomskörer (bl. körer) med och utan instrument. En ungdomskör under Torsten Nilssons ledning ger utomordentligt fina tolkningar av kvalitativ nutids-kyrkomusik. Skivomslagets uppmaning skall här gärna citeras, det heter: "Aktiva barn- och ungdomskörer i vårt land har alla anledning att lyssna på denna grammofonplatta samt snarast möjligt börja studera in något av dessa exempel på aktiv svensk kyrkomusik". Man hoppas på flera sådana här grammofonskivor som information, inspiration och introduktion för våra körer och körledare.

Unga sångare och musikanter har svarat för skivan *Ung kyrkomusik*, och detsamma gäller en packe på 6 *ski-*

vor inspelade på Kyrkoton, men detta är också enda likheten med den tidigare omnämnda skivan. De sex skivorna upptar "visor" av skilda slag. Ordet "visa" är ett ofta förekommande ord i nutida musikspråkbruk och det verkar som man ibland använder det för att samtidigt be om ursäkt för vad som bjudes. På ett av de aktuella skivomslagen har man t. o. m. använt beteckningen "kyrkovisor" och visar därmed att man inte vet man talar om eller fallit offer för den så vanliga begreppsförvirringen. Någon högtstående musik är det inte frågan om, och det är kanske inte meningen, men knappast behöver man sjunka så djupt som på skivorna "Dansens Herre", *Joint Efforts* "Du, värld" eller "Så älskade Gud världen". Det är inte nog med att botten är nådd, här har botten gått ur. En skiva med "*Sbalom quartett*" höjer sig dock *något* över de övriga. Om musiken är diskutabel så gäller kanske ofta detsamma om texten, som verkar mest allmänna fraser av allmänmoralisk halt ofta utan egentlig kristen innebörd, men det var kanske inte heller meningen.

"Se, människan" är namnet på en skiva från samma förlag där *Bo Setterlind* läser ur *Via Dolorosa* och här är det inte frågan om allmänna fraser utan om ett klart kristet innehåll, ja en förkunnelse, utan att för den skull vara svårförståelig. Det var en uppbyggelse att efter avlyss-

nandet av de sex "visskivorna" få lyssna på Bo Setterlinds otroliga känsla för ord och innehåll.

Ny mäss- och koralmusik.

Arbetet med att skriva ny mässmusik har på allvar kommit igång med den nu pågående försöksverksamheten. Wessmans Musikförlag i Slite går i spetsen och har utgivit två fullständiga nykompositioner till högmässan nämligen *Torsten Sörensons Ordinarium Missae* (komponerad till LPS' Koralvecka i Visby 1968) samt *Henry Wemans Glädjens mässa*. Weman arbetar huvudsakligen med unison kör och orgel medan Sörenson mera utnyttjar den flerstämmiga kören tillsammans med orgeln. Wemans tonspråk är mera traditionellt treklångsbundet med undantag för ett par "12-tons"-communio, där dock treklången trots allt är fundamentet, medan Sörenson är avgjort friare i sitt tonspråk, en välgörande frihet. Båda tonsättarna arbetar pedagogiskt med omkväden eller med kören eller prästen som försångare. Sanctus har Sörenson löst på ett genialt sätt. Han låter här församlingen sjunga endast de första versraderna av Sanctustexten och upprepa dessa tre gånger medan kören som ett slags diskantstämman sjunger hela Sanctustexten. Ur båda mässorna kan man använda introitus separat. Weman har använt texten "Detta är den dag som Herren har gjort", medan Sörenson utnyttjat texten "Visa mig Herre din väg, låt mig vandra i din sanning", vilket hela tiden upprepas av församlingen som ett omkväde. Till båda mässmusikutgåvorna har förlaget presenterat såväl körblad som partitur för organist och körledare.

Frågan om nya psalmer och nya koraller har länge varit aktuell. För en del år sedan utkom häftet "17 psalmer". Dessa 17 psalmer kan inte bara användas för församlingssång utan också såsom körhymner. Om man vill bruka dem så, finns nu körsatser tillgängliga till några av dessa koraller, nämligen *Gustaf Bjarnegårds* båda koraller "I dag skall jag gå till min Herres bord" (SAB) och "Vi skulle inte längta efter ljuset" (SATB) samt *Torsten Sörensons* "Barn av Guds kärlek" (SA). Det är tacknämligt att tonsättarna även presenterar användbara körsatser till sina koraller varigenom korallerna även kan sjungas alternatim. Det är Verbum som svarar för dessa utgåvor liksom för "Nattvardspsalmen" av *S.-E. Bäck* till text av Olov Hartman. Denna underbara koral är redan flitigt brukad och den presenteras i satser för församlingssång och orgel samt för kör (SAB eller SATB). Korallen rekommenderas verkligen till flitig användning liksom två bidrag av *S.-E. Johanson* utgivna på Wessmans Musikförlag "Här är mitt liv" (text: A. Burman) och "Änden på allting" (text: E. Norberg), den sista såväl psalm som koral skriven till LPS' Koralvecka i Visby 1968. Båda korallerna är utgivna för unison församlingssång och orgel. *Roland Forsbergs* fina och användbara satser för alternatimbruk till Sv ps 140 har nu på samma förlag (Wessmans) utgivits med texten till Sv. ps. 145.

Gunnar Holm har på Eriks Musikförlag utgivit fyra häften *Koraldiskanter* till koraller såväl ur Koralboken som ur "Tillägget". Dessa koraldiskanter är väl-skrivna och välklingande och hälsas med

stor tacksamhet av många kyrkomusiker och körsångare där man gärna vill skapa omväxling genom att "förgylla" koralstången med användandet av diskantstämmor.

Egil Hovland, den norske tonsättaren, har på Norsk Musikforlag utgivit alternativsatser för kör, instrument och församling till den norska psalmen "Gud har fra evighet givet sin Sønn", vars melodi är densamma som Sv ps 511 "Ära ske Herren!". Hovland har skrivit satser, tekniskt lätta för två (SA) och tre stämmor (SSA el. SAB) samt presenterar dessutom en utomordentligt fin instrumentalsats till unison församlingssång för trumpet och basuner med orgel. Dessa satser, inte minst blåsarsatsen rekommenderas varmt. Repertoaren för de som vill inordna instrumentalister i den regelbundna kyrkomusikaliska verksamheten är inte så stor, och vad man framförallt efterlyser är satser för instrument av olika slag till körsång eller församlingssång. Sv. Missionsförbundets Sångarförbund har utgivit ett häfte "13 sättningar för röster och blåsinstrument" (5:- kronor). Häftet innehåller huvudsakligen nya satser men också ett par äldre av K. Othmayr och J. Walter. Tyvärr finns inte så många koraler ur Den sv koralboken eller Tillägget men satser till mel. till Sv ps 68, 23 (båda med annan text), 50 och 475 återfinnes i häftet. Olika möjligheter till instrumentbesättning gör häftet mera användbart.

"Flerstämmig församlingssång" är rubriken på en samling med "enkla improvisatoriska satser till trettiofyra koraler" utgiven av *Hans Rudolf Siemoneit* på Wessmans. Det är här frågan om en

svensk utgåva av den tyska boken "Mehrstimmiges Gemeindesingen" av samme upphovsman. Någon höjer kanske på ögonbrynen och undrar hur man skall få en församling att sjunga flerstämmigt, när man inte kan få den att sjunga enstämmigt i de enklaste koralerna. Svar på frågan får den som inskaffar häftet och läser förord och anvisningar. Till alla körledare riktas uppmaningen: Skaffa samlingen och arbeta regelbundet i körarbetet med improvisationer av denna typ, använd materialet i gudstjänsten vid alternativsång eller som hymnsång, det är både nyttigt och stimulerande för såväl körsångare som församling och körledare.

Ny musik för diskantkör.

Till denna avdelning körmusik kan en stor del av vad som ovan anmälts under rubriken Ny mäss- och koralmusik föras, men här skall dessutom omnämnas några utgåvor för diskantkör d. v. s. barn- eller damkör. *Ake Kullnes* har tonsatt F. M. Franzéns psalm "Min vilotimma ljuder" för unison kör eller solo och orgel (Verbum) i en stil, som närmast för tankarna till svensk folkton. Denna tonsättning torde bl. a. lämpa sig utmärkt som solosång vid jordfästning. Två små kompositioner närmast för barnkör har den produktive *Sven-Eric Johanson* utgivit på Wessmans musikförlag, "Se din konung kommer till dig" och "De som så med tårar". Båda är tvåstämmiga och understämmorna är mycket enkla ostinatostämmor. I den förra kompositionen kan handklappningar användas för att ge rytmisk vitalitet. Ostinatostämmorna kan även ut-

föras instrumentalt. Båda kompositionerna rekommenderas odelat för alla barnkörer och vi hoppas på mera barnkörmusik av detta slaget.

Från Norsk Musikforlag har översänts "Herre, vår Herre" för tre lika stämmor av *Guttorm O. Ihlebaek* med text ur Psalt. 8. En synnerligen traditionell komposition i genomgående homofon sats.

Georg Mathias Monn, organist och tonsättare i Wien under första delen av 1700-talet, är mest känd för sin insats vad det gäller den fyrsatsiga klassiska symfoniens framväxt. Monn har bl. a. skrivit två helt underbara Mariasånger för solo (alt), violin och orgel. Gunnar Hjorth har nu publicerat svensk text till dessa ljuvliga sånger som finns utgivna på Wessmans Musikförlag och därmed har vi fått ett välkommet tillskott till den inte alltför rikhaltiga musikrepertoaren på Mariadagarna. Sångerna är skrivna för solo men kan mycket väl utföras av en liten kör och rekommenderas mycket varmt.

Ny musik för blandad kör.

Uppförandepaxis, d. v. s. hur äldre musik skall framföras har länge varit och är fortfarande föremål för många och långa diskussioner. Under rubriken uppförandepaxis hör också frågan om äldre folkmusiks framförande t. ex. de många folkvisorna med såväl profan som religiös text. Undertecknad har i tidigare nummer av denna skrift tagit upp denna fråga och den är ständigt aktuell. Så också nu då två i och för sig sobra och fina 4-st körsatser över två folkmelodier utgi-

vits, nämligen "Jag längtar av allt hjärta", folkmelodi från Höör (text Sv ps 560:1 och 9) i sats av *Anders Öbrwall* (Eriks) och "Gör dina portar vida", melodi från Boda (text Sv ps 43:3, 4, 6) i sats av *Ake Kullnes* (Verbum).

Valdemar Söderholm har tonsatt två texter av A. Frostenson nämligen "I mitt hjärta finns för Gud" en okomplicerad enkel välklingande sats för SATB-kör samt "Allt mot sin förvandling hastar" i tre verser för unison damkör och två versioner SATB-kör, båda satserna på Verbum å 1:50 st för enkelsida (Verbum vårt dyraste notförlag?). I sammanhanget kan det finnas anledning att påtala den slentrian som finns då det gäller att rubricera hymner d. v. s. att gripa första versraden ur sitt sammanhang, såsom i den första Söderholmshymnen där "I mitt hjärta finns för Gud" är rubriken. Läser man vidare i texten får man veta innehållet, "I mitt hjärta finns för Gud ett ljus, en bänk, ett bord". Varför inte rubricera hymnen "I mitt hjärta finns för Gud ett ljus".

Vital och användbar barockmusik finner man i *G. Ph. Telemanns* "Amen, lov och ära", en motett för tre sångstämmor (SAB) och generalbas (+ allehanda instrument) i bearbetning och svensk textunderläggning av *Ebbe Selén*. Detta stycke, som är tekniskt lätt och användbart och som också går att utföra för SAKör och generalbas (orgel), har utgivits på Wessmans och *Ursula Grönlund* har utarbetat generalbassats och instrumentalstämmor.

På samma förlag har kyrkoherden och tonsättaren *Gustaf Bjarnegård* utgivit en "kantat vid orgelinvigning och andra

kyrkohögtider för blandad kör, diskantkör, talkör och orgel" med text sammanställd av Gunnar Hjorth. "Din Gud är nu Konung" är en adventsmotett för tenorsolo och blandad kör av den alltför tidigt bortgångne tonsättaren och kyrkomusikern *Gustaf Carlman* (Wessmans). Detta utomordentliga stycke bygger på Psaltartexter samt Sv ps 43 och 41 och torde mycket väl kunna utföras liturgiskt (gärna med en välsjungande liturg i solopartiet).

Norges Kirkesangsforbund har i serien "*Kantorimusikk for barn og ungdom til bruk i kirke og skole*" på Norsk Musikforlag utgivit en koralkantat för 4-st bl kör (SATB) 2 trumpeter, 2 basuner och orgel av *Kjell Mørk Karlsen* "Kom Hellig Ånd med skapermakt" (= Sv. ps. 133). Musik för denna besättning med blåsare är välkommen men eftersom endast ett körpartitur översänts är det omöjligt att yttra sig om verket utom att körsatserna är enkla.

Karl-Olof Robertson, organist i Huskvarna och välkänd kyrkotonsättare, presenterar på Eriks Musikförlag dels "Tre bibelspråk om Guds ord" för soloröst och blandad kör (eller endera) och orgel samt "Ur Sakarias lovsång" för blandad kör och orgel. Denna förra mycket traditionell och tekniskt lätt den senare mindre traditionell och intressantare. Tonsättningen av Sakarias Lovsång är inte svår men kan vara många körer till hjälp att förnya sin repertoar mot ett mera dagsaktuellt tonspråk. Detsamma kan kanske sägas om *Daniel Olsons* "Fader, förlåt dem", evangelimotett för Långfredagen för 3-st bl kör (Verbum), men texten är ju så diamentralt motsatt den "Robert-

sonska" och tonspråket blir hos Olson mindre spännande, detta inte sagt som en värdering.

Norrmannen *Egil Hovland*, välkänd i Sverige genom mycken kyrkomusik, kommer som vanligt med värdefulla ting, två flerstämmiga motetter på Norsk Musikforlag, "Loven og profetene" (Luk. 16:16) för 4-st bl kör a cappella och "Senapskornet" (Mark. 4:30-32) för 4-st bl kör och orgel, samt vidare Missa Vigilate för sopran, baryton, kör, 2 danserskor orgel och ljudband. Hovland är intressant i sitt tonspråk vare sig det rör sig om en enkel enstämmig sats eller en stor komposition med flera ljudkällor. Den norska texten i de två motetterna begränsar tyvärr användbarheten. Då jag endast haft tillgång till körpartitur till Missa Vigilate är det omöjligt att ge en närmare definition av verket.

Bengt Hambræus' "Preludium, Kyrie och Sanctus" för några år sedan var ett verk som visade på delvis nya vägar och ett verk som mottogs mycket positivt. "Motetum Archangeli Michaelis", ett nytt verk av Hambræus för blandad kör och orgel, påminner i tekniken på många ställen om det tidigare omnämnda Hambræus-verket. Hambræus använder sig i detta verket endast av *en* kör men stämdeleningar med i ett kort avsnitt ända upp till 4 sopran- och 4 altstämmor gör väl tyvärr verkets användbarhet begränsad, vilket är att livligt beklaga. Eriks Musikförlag står för detta värdefulla tillskott till svensk kyrkomusik.

Ny orgelmusik.

Av nedanstående verkar det som om

det endast var i Norge man komponerade musik för orgel, ty det enda som insänts för anmälan från förlagen vad gäller orgelmusik kommer från Norsk Musikforlag. Först i raden "Brudslåtten" og "Bruremarsj frå Telemark" arrangerad för orgel eller harmonium av *Arvid Aarvnes*. Man kan bara fråga vad sådant skall tjäna till.

Ludvig Nielsen, tonsättare och organist är "storleverantör" av orgelmusik. I Passacaglia över "Draumkvedet" visar han prov på sitt kontrapunktiska kunnande, känt tidigare bl. a. från en lärobok i kontrapunkt. Samme tonsättare presenterar ett häfte "Orgelmusik i Höytidena". För vardera "Julemessen", "Påskemessen" och "Pinsemessen" finns fyra orgelkompositioner, tänkta för den norska högmässan med dess möjligheter till orgelmusik i gudstjänsten. De första stycket för vardera högtiden är ett preludium, så följer två interludier avsedda att brukas under offergång eller kollektinsamling samt nattvardsdistributionen och slutligen postludium. Hela tiden bygger Nielsen

sina kompositioner på koralmelodier från olika århundraden. Styckena bör kunna komma till användning även utanför den norska gudstjänsten.

Intressantast i raden av ny norsk orgelmusik är utan tvivel *Egil Hovlands* "Elementa pro Organo" op. 52. Kompositionen består av 5 satser, Introitus, Improvisation, Ostinato, Passacaglia och Completorium. Verket som tar c:a en kvart att uppföra är skrivet för orgelsoolist och två assistenter. De båda assistenterna medverkar dels som registranter dels med att blåsa i 8 lösa orgelpipor i metall.

Tre manualer och pedal fordras för framförande av kompositionen, som upp-tar såväl traditionell som icke-traditionell notskrift. Om någon sats skall nämnas vill jag gärna framhålla sista satsen med sin enkla struktur. Satsen bygger på melodien "O Kriste du som ljuset är" och avslutas med en minst 30 sekunder lång improvisation på enbart 2' stämmor.

Albert Sjögren